

ПРЕВОДНИ СЪОТВЕТСТВИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ КОНКЛУЗИВ НА СРЪБСКИ ЕЗИК

Проф. д.ф.н. Красимира Алексова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“,

Доц. д-р Ивана Давитков
Университет в Белград, Нов български университет

В статията се представят първоначално значението и формите на конклузива в съвременния български език като един от четирите евиденциала заедно с индикатива, ренаратива и дубитатива. В произведения на български и на сръбски език от един и същи автор се търсят преводните съответствия на българския конклузив на сръбски език. Основната хипотеза е, че българският конклузив ще се предава на сръбски език най-вече с лексикални показатели за умозаключение и перфект, иззел функциите на миналите времена. В работата се извличат модели на употреби на българския конклузив с акцент върху преводните им съответствия в сръбския език и се правят наблюдения и изводи.

В статията са представени значение и форми на конклузива в съвременен български език като една от четирите евиденциали, наред с индикативом, ренаративом и дубитативом. В текстове на български и сръбски език от един и същи автор се откриват преводни съответствия на българския конклузив на сръбски език. Основна хипотеза е, че българският конклузив се предава на сръбски език главно с лексикални показатели за умозаключение или перфект, изпълняващи функциите на миналите времена. В работата са извличени модели на употреби на българския конклузив с акцент върху преводните им съответствия в сръбския език и са направени наблюдения и изводи.

Ключови думи: съвременен български език, конклузив, преводни съответствия, сръбски език

1. Въведение

Наличието на евиденциална глаголна категория е една от най-значимите особености на българския език на фона на останалите индоевропейски езици (с изключение на албанския), които не притежават граматикализирана евиденциалност. Тази категория в българския език е четиричленна

и включва *индикатив, конклузив, ренаратив и дубитатив*. В настоящата работа обект на изследване е конклузивът (умозаключителните глаголни форми) в съвременния български език. Конкретният предмет са преводните съответствия на българския конклузив на сръбски език. Това са два южнославянски езика, които се различават по отношение на граматическата си система – наличие/липса на падежи, наличие/липса на инфинитив, наличие/липса на категория неопределеност/определеност, наличие/липса на евиденциалност и др. Освен граматичните елементи, които липсват в преводния език, интерес по отношение на междуезиковата асиметрия за тази езикова двойка представляват и граматичните елементи, различаващи се по своята функция и честотност (Davitkov 2016: 46–51). Така в двете темпорални системи се наблюдава наличието на формално съвпадащи глаголни форми в двата езика (аорист, имперфект, перфект, плусquamперфект), които се различават по своята функция и честотност. Перфектът – най-често използваното минало глаголно време в съвременния сръбски език, може да се определи като време, което „до голяма степен е изместило имперфект и аорист, а често се използва и вместо плусquamперфект“ (Mrazović, Vukadinović 2009: 152). В разгледаните граматички на сръбския език перфектът се представя като глаголно време, което в повечето случаи замества другите претерити – аорист, имперфект, плусquamперфект (Stefanović 1967: 47; 1989: 605; Lashkova 2005: 216, Mrazović, Vukadinović 2009: 152).

Насочихме се към преводните съответствия на сръбски език на българския конклузив, защото е актуална тема, която не е много разработвана за посочената езикова двойка, а и защото има пряк принос както към обучението на студенти по сръбски език и български език в чуждоезиковата среда, така и към конкретната дейност на преводачи от български на сръбски и обратното. Целта на работата ни е да извлечем от произведения на двата езика модели на преводни съответствия на българския конклузив на сръбски език.

Нашата хипотеза е, че българският конклузив ще бъде предаден на сръбски език чрез перфект, който е запазил умозаключителната си употреба за разлика от българския, при който тази употреба е в основата на възникването на нова категория, като очакваме да се появят в сръбския превод и лексикални показатели за умозаключение, които невинаги ще бъдат обаче налични. Освен това се съобразяваме с факта, че сръбският перфект е иззел функциите на другите минали времена. Очакваме само при адмиративните употреби на българския конклузив да се наблюдават други темпорални съответствия на сръбски. Проверяваме дали всички значими употреби на българския конклузив се предават на сръбски език с перфект и/или с умозаключителни лексикални показатели.

В разглеждания преводен корпус са включени оригинални текстове от българската художествена литература и техни преводи на сръбски език.

Сред разгледаните текстове са романът *Времеубежище* (2020) от Георги Господинов и преводът на сръбски език *Временско склониште* (2023), както и преведени откъси от творби на Петко Тодоров, Йордан Йовков и др., включени в *Бугарска књижевност. Хрестоматија* (2007), чиито съставители са Дарина Дончева и Михайло Пантич. От българско-сръбския електронен корпус на Института за български език „проф. Любомир Андрейчин“ към БАН са добавени сръбски и български превод от английски на световноизвестния криминален роман *Murder on the Orient Express* от Агата Кристи. Тези преводи не попадат в групата на българско-сръбския превод, но представляват особен интерес, тъй като в детективските романи се откриват различни употреби на конклузива, които могат да бъдат сравнени както със сръбския превод, така и с английския оригинал. На този етап сме се ограничили върху съпоставката на българския (*Убийство в Ориент експрес*, 1991) и сръбския превод (*Убийство у Оријент-експресу*, 2004).

Значението, формите и основни употреби на конклузива са разглеждани от немалко учени (Gerdzhikov 1977; 1984; Nitsolova 2007; 2008; Aleksova 2003; 2023; Kutsarov 2007; Makartsev 2014; Ninova 2016; Tarpomanova 2015 и др.). Няма единно мнение за граматическия статус на конклузива – докато Герджиков, Ницолова, Алексова, Нинова и Търпоманова смятат, че това е един от четирите евиденциала в съвременния български език, то Ив. Куцаров приема, че това е умозаключително наклонение. Няма да се задълбочаваме върху мненията по въпроса за българския конклузив, защото това не е задача на настоящата работа.

В следващите части представяме значението и формите на конклузива, а след това преводни съответствия на българския конклузив на сръбски език.

2. Конклузивът в съвременния български език

Както вече казахме, конклузивът е един от трите индиректни евиденциала в съвременния български език заедно с ренаратива и дубитатива. С конклузива актуалният говорещ изразява свое заключение, извод, обобщение, в широк смисъл умозаключение, различаващо се от съответното логическо понятие. Умозаключението може да бъде направено в резултат на следите, оставени от действието като в (1), или да се базира на логически връзки, които прави говорещият/пишещият – вж. (2).

- (1) *Явно секретарката е щяла да вземе и тези документи, но явно ги е забравила.* (Конклузивно бъдеще време в миналото, конклузивен аопист)
- (2) *Всеки ден се прибира преди 18 ч., сега вече е 18.30 ч., вероятно вече се е прибрал.* (Конклузивен аорист)

Конклузивът има форми за всички времена в деятелен и страдателен залог. Една от неговите особености е съвпадението между конклузивния аорист (*говорил е*) и индикативния перфект (*говорил е*). Причината за това съвпадение е първият тласък в граматикализацията на българската евиденциална категория, а това е транспозиция на индикативния перфект в полето на индикативния аорист, когато говорещият/пишещият е изразявал както умозаклучение в широк смисъл, така и преизказване на действието (вж. Gerdzhikov 1984). Друга особеност на конклузивната парадигма е съвпадението на всяко неиндиректно време (ориентирано към акта на комуникация) и неговия индиректен корелат (ориентиран към миналия момент). Това се дължи на снемането на опозицията между индиректните и директните времена във всички индиректни евиденциали – конклузив, ренаратив и дубитатив. По такъв начин се реализира принципът на компенсацията, като в конкретния случай става въпрос за парадигматическа неутрализация (вж. повече у Gerdzhikov 1984). На Табл. 1 и Табл. 2 може да бъде видяна парадигмата на конклузива в деятелен и страдателен залог, положителни форми, 3 л., ед. ч., м. р.

Таблица 1. Положителни форми на конклузива в деятелен залог, 3 л., ед. ч., м. р.

Време в индикатив	Конклузивен деятелен залог
Сегашно време – пише	пишел е
Имперфект – пишеше	
Аорист – писа	писал е
Бъдеще време – ще пише	щял е да пише
Бъдеще време в миналото – щеше да пише	
Перфект – писал е	бил е писал
Плусквамперфект – беше писал	
Бъдеще предварително време – ще е/бъде писал	щял е да е/бъде писал
Бъдеще предварително време в миналото – щеше да е/бъде писал	

Таблица 2. Положителни форми на конклузива в страдателен залог, 3 л., ед. ч., м. р.

Време в индикатив	Конклузивен страдателен залог
Сегашно време – пише	бил е писан
Перфект – писал е	
Аорист – писа	
Имперфект – пишеше	
Плусквамперфект – беше писал	
Бъдеще време – ще пише	щял е да е/бъде писан
Бъдеще предварително време – ще е/бъде писал	
Бъдеще време в миналото – щеше да пише	
Бъдеще предварително време в миналото – щеше да е/бъде писал	

Трябва да се посочи също така, че конклузивните и преизказните форми съвпадат в 1 и 2 л., ед. ч. и мн. ч. Това е причината някои западни изследователи да ги смятат за вариантни форми на един и същи евиденциал. Съвпадението е резултат от съществуването на един период в граматикализацията на евиденциалността в българския език, когато е съществувал само един индиректен евиденциал, изразяващ и умозаключение, и преизказване (вж. у Gerdzhikov 1984). Този косвен евиденциал е кодирал обобщения признак *индиректна информация* (т.е. и умозаключение, и преизказване). Именно наследство от този период са съвпадащите форми за 1 и 2 л., ед. ч. и мн. ч. Формите на двата евиденциала се разграничават само в 3 л., ед. ч. и мн. ч., в които преизказните форми губят спомагателния глагол *съм* (напр. *пишел, пишели, писал, писали* и т. н.), а това са най-често употребяваните се лица – тогава авторът на изказването говори за лице или лица, което/които не е/са негов/-и съкомуникатор/-и, или за обект/-и, който/които не е/са включен/-и в акта на комуникацията. Изпадането на спомагателния глагол *съм* в 1 и 2 л., ед. ч. и мн. ч. би довело до еднаквост на формите за всички лица и неразличаване на участниците и неучастниците в акта на общуването.

Отрицателните конклузивни форми се отличават с наличие при всички бъдещи времена (бъдеще време, бъдеще предварително време, бъдеще време в миналото и бъдеще предварително време в миналото) на три форми за член на парадигмата в 1 и 2 л., ед. ч. и мн. ч., и по 2 варианта за 3 л., ед. ч. и мн. ч. Става дума за следните форми, образувани с: безличния формант *нямало е* (*нямало е да пиша, нямало е да съм/бъда писал, нямало е да съм/бъда писан*); с *нямало* и спрягащ се глагол *съм* (*нямало съм да пиша, нямало съм да съм/бъда писал, нямало съм да съм/бъда писан*); с частицата *не* и положителните форми (*не съм щял да пиша, не съм щял да съм/бъда писал, не съм щял да съм/бъда писан*). Най-честотни са формите с безличния формант *нямало е*, формите с *нямало* и спрягащ се глагол *съм* в нашата база данни съществува само в преизказни, а не конклузивни употреби. Най-рядък, но съществуващ е вариантът с частицата *не* и положителните форми. Отрицателните форми на конклузива в 3 л., ед. ч., м. р. могат да се видят на Табл. 2.

Таблица 3. Отрицателни форми на конклузива в деятелен и страдателен залог, 3 л., ед. ч., м. р.

Време в индикатив	Конклузивен деятелен залог	Конклузивен страдателен залог
Сегашно време – пише	не е пишел	не е бил писан
Имперфект – пишеше		
Аорист – писал	не е писал	
Перфект – писал е	не е бил писал	
Плусквамперфект – беше писал		

Време в индикатив	Конклузивен деятелен залог	Конклузивен страдателен залог
Бъдеще време – ще пише	нямало е да пише	нямало е да е/бъде писан не е щял да е/бъде писан
Бъдеще време в миналото – щеше да пише	не е щял да пише	
Бъдеще предварително време – ще е/бъде писал	нямало е да е/бъде писал не е щял да е/бъде писал	
Бъдеще предварително време в миналото – щеше да е/бъде писал		

От Таблица 3 може също така да се види, че в страдателния залог съвпадат и нерезултативните (други термини – непредварителните, неперфектните) и резултативните (предварителните, перфектните) времена на конклузива. В резултат от неутрализирането на темпоралния признак *индиректност* в конклузива (а и в ренаратива и дубитатива) и на *резултативност* (*предварителност*, *перфектност*) в страдателния залог конклузивните пасивни форми са две – една за небъдещите времена и една за бъдещите времена.

В статията по-нататък разглеждаме различни употреби на конклузива и техните преводни съответствия на сръбски език. Затова тук няма да изглеждаме основните употреби на конклузива.

3. Преводни съответствия на българския конклузив на сръбски

3.1. Конклузив за умозаключение в широк смисъл

3.1.1. Умозаключителни употреби

Основният тип употреби на конклузива са при несвидетелска позиция на автора на изказването в плана на миналото, когато той прави извод, заключение, обобщение и в този широк смисъл умозаключение. В изречението може да няма лексикални показатели за умозаключение в широк смисъл, които да подкрепят конклузивните глаголни форми в изразяването на това значение, но по-чести са случаите с наличие на такива показатели както наречието *вероятно* в (3). На сръбски език именно наречието *вероватно* е станало носител на конклузивната семантика заедно с перфектната глаголна форма *могао*. В примерите са подчертани лексикалните показатели.

(3) *На 1 септември вероятно светът още е можел да бъде спасен.*
(Георги Господинов)

*Првог септембра је свет вероватно још *могао* бити спасен.*

В (4) умозаключителните аористни форми *е бил* и *е било* са подкрепени семантично от наречието *сякаш*, а конклузивната семантика е прададе-

на смислово на сръбски език с *као да* и перфект: *је био, је било*. Същото е положението и в (5), тъй като конклузивното значение на наречието *явно* и конклузивният аорист *е било* са представени на сръбски с комбинацията между *мора бити* и перфекта *је деловао*. В (6) епистемичата употреба на *явно* и конклузивният имперфект *съм изглеждал* са намерили функционално съответствие в наречието *очигледно* и перфекта *сам деловао*.

- (4) *Сякаш онзи там е бил друг човек или е било моментна загуба на разсъдък, която той вече е преодолел и не иска да му се напомня.* (Георги Господинов)

Као да је онај Гаустин био други човек или је то било тренутно губљење разума које је већ превазишао и не жели да се сећа.

- (5) *Изгряването на неона сред мижавите светлини на уличните фенери явно е било стряскащо и затрогващо, после бързо става тривиално.* (Георги Господинов)

Сјај неона усред пригушеног светла уличних лампи мора бити да је деловао шокантно вероватно и дирљиво, а после је и то постало тривијално.

- (6) *Явно съм изглеждал доста отчаян, защото един мъж от опашката зад мен ми подаде кутия цигари, ще запалите ли?* (Георги Господинов)

Очигледно сам деловао прилично очајнички пошто ми је неки човек иза понудио цигарету.

- (7) *Сякаш всички теми са изчезнали внезапно като динозаврите, измрели са тайнствено като пчелите, анихилирали са се през абсорбатора в кухнята или през малкото прозорче в банята с прокъсаната мрежа за комари.* (Георги Господинов)

Као да су све теме изненада ишчезле попут диносауруса, и пчеле су мистериозно помрле, нестале су кроз аспиратор у кухињи или кроз мали прозор у купатилу са поцепаном мрежом за комарце.

В (7) са употребени три конклузивни аористни форми: *са изчезнали, измрели са, анихилирали са се*, подкрепени семантично от *сякаш*. В сръбският език откриваме израза *као да*, предаващ конклузивната семантика, плус три перфекта: *су ишчезле, су помреле, нестале су*. В този случай сръбският перфект е иззел функциите на аориста. В множество други наблюдавани примери в базата ни данни също откриваме като преводни съответствия на сръбски език модални наречия или изрази като *као да, вероватно, мора бити, очигледно* и под. заедно с перфект, с които се пре-

дава конклузивната семантика, изразявана на български език с конклузив на глагола.

Когато става дума за собствено умозаклучение на говорещия/пишещия при несвидетелска позиция, изразено с конклузив в българския език като в (8), в сръбския език също откриваме лексикални маркери за предположение, умозаклучение и под. заедно с перфект. Конклузивният аорист *се е случило, са разбрали, се е състояла, са решили* са подкрепени при изразяване на умозаклучителната семантика от глагола *предполагам*. На сръбски именно глаголната форма *претпоставлям* е поела предаването на предположението, изразено в български с конклузивни. В този случай сръбският перфект от преводното съответствие е иззел функциите на аориста.

(8) *Не зная точно какво се е случило, когато съзаклятниците са разбрали, че тази част от плана им е неизпълнима поради непредвиденото спиране на влака. Предполагам, че се е състояла набързо някаква консултация и те са решили да изпълнят плана си.* (Агата Кристи)

Не знам точно шта се догодило кад су завереници открили да је њихов план делимично онемогућен, због незгоде која је задесила воз. Претпостављам да је одржано саветовање на брзину и да су затим одлучили да истрају.

В базата ни данни се съдържат примери, в които чрез конклузивните глаголни форми в българския език се подчертава, че се допуска някаква хипотеза. Това се изразява в контекста и с лексикални модификатори, напр. в (9) това е наречието *вероятно*, имащо точното функционално съответствие *вероватно* в сръбския превод. Именно това наречие е поело изразяването на конклузивната семантика на сръбски, времето е перфект *је нашао, било је спаљено*.

(9) *Последното писмо, което Ратчет вероятно е намерил на възглавницата си, е било внимателно изгорено.* (Агата Кристи)

Последње писмо, које је Речет вероватно нашао на свом јастуку, било је пажљиво спаљено.

В (10) говорещият представя свое субективно умозаклучение за събития в миналото при несвидетелска позиция. Употребени са конклузивни форми за имперфект *е обичала, е била, е знаела*, за конклузивен аорист *е видяла, е научила, е разбрала*. Конклузивната семантика в сръбския превод се носи не само от конкретни лексикални единици като *мислим да можемо са сигурношићу рећи*, а от общия контекст, от въпросително изречение в подкрепа на перфекта, който е иззел функциите и на аориста, и на имперфекта.

(10) *Принцеса Драгомирова е обичала Линда Арден както видните дами обичат големите актриси. Тя е била кръстница на една от дъщерите ѝ. Би ли забравила толкова скоро как се казва по мъж другата ѝ дъщеря? Малко вероятно. Не, струва ми се, спокойно можем да кажем, че принцеса Драгомирова лъже. Тя е знаела, че Хелена е във влака, видяла я е. Щом е научила кой всъщност е Ратчет, тя веднага е разбрала, че Хелена ще бъде заподозряна. (Агата Кристи)*

Принцеза Драгомиров волела је Линду Арден као што велике даме воле велике уметнике. Она је била кума једне од њених ћерки. Да ли би она тако брзо заборавила презиме које је примила удајом њена друга ћерка? То изгледа невероватно. Не, мислим да можемо са сигурношћу рећи да је принцеза Драгомиров лагала. Она је знала да је Хелена у возу, она ју је видела. Она је одмах закључила, чим је сазнала ко је стварно Речет, да ће Хелена бити осумњичена.

В българския език конклузив се използва не само когато авторът на изказването възстановява събитията въз основа на следите, които е оставило действието, но и чрез използване на логически връзки между явленията. В (11) в българския текст има конклузивен аорист без лексикални показатели за умозаключение. В сръбския е използвано като функционално съответствие сегашно време на *сѝм је*, като смятаме, че се е изгубила конклузивната семантика и се е получило изречение за констатация на факт.

(11) *Днес е недеља и воденичаря се е прибрал в село! (Петко Тодоров)*
Данас је недеља и воденичар је у селу!

3.1.2. Собствено субективно твърдение

С конклузива в съвременния български език може да се изрази не точно умозаключение в тесния или широкия смисъл, но и собствено субективно твърдение. Именно такъв е случаят в (12), в който конклузивите *си живял* (неправилно употребено аористно причастие *живял* вм. имперфектното *живеел*, защото това е конклузивен имперфект *си живеел*) и *имал си* изразяват именно субективно собствено твърдение на автора на изказването. В този случай на сръбски отново откриваме перфект, който е употребен според нас вместо имперфекта.

(12) *Не можеш например да забравиш името на жената, с която навремето си живял, имал си брак няколко години, а сега ти подава романа и се усмихва, очаквайки много личен автограф. (Георги Господинов)*

Не може се, на пример, заборавити име жене са којом си некад живео, неколико година био у браку, а сада ти пружа роман и осмехује се очекујући твој аутограм.

В (13) се съдържа собствено допускане, а не точно умозаключение, което е изразено с конклузивния аорист *е паднало* и конклузивния имперфект *е оправял*, подкрепени лексикално от модалния глагол *може*. На сръбски съответствията са комбинация от модалния глагол *могло је* в перфект и инфинитив на основния глагол (отпасти), както и перфектните форми *је претраживао, је намештао*. Отново ще кажем, че и в това изречение перфектът в сръбския е поел функциите на аориста и имперфекта, а конклузивността личи от ситуацията, която се описва и от модалния глагол за възможност.

(13) *Това копче, мадам, може да е паднало от униформата на кондуктора, когато е претърсвал купето ви или когато е оправял леглото ви миналата вечер.* (Агата Кристи)

Ово дугме, госпођо, могло је отпасти са спроводникове униформе, било кад је претраживао ваш купе, било кад је синоћ намештао кревет.

3.2. Конклузив във въпросителни изречения с нюанс на несигурност, колебание

Във въпросителни изречения конклузивът в българския език може да изрази несигурност, колебливо допускане, несигурна възможност. Такъв е случаят с (14), в който откриваме конклузивен аорист – *се е вразумил*, като несигурността се носи в контекста от глагола *чудех се*. В (15) колебливостта на допускането е в самото въпросително изречение, оформено с частицата *да ли*, която носи именно колебанието + конклузивен имперфект – *се е въртяло, е стоял*. На сръбски като функционални съответствия откриваме също *да ли* (неутрално средство за образуване на въпросителни изречения в сръбския) и перфект *се вртело, је стајао*. Пример (16) дава основание да се каже, че не само в главни въпросителни изречения, но и в подчинени изречения косвени въпроси се реализира тази употреба на конклузива за несигурност, колебливост на допускането и личното твърдение. В (16) на български са употребени конклузивни имперфектни форми *са викали, е бил, са примирали, са висели*. След това има главни въпросителни изречения също с конклузивен имперфект – *са стрували, са умирали, са се карали*. Функционални съответствия на българския конклузив в (16) са перфектните форми, съответстващи на имперфекта.

(14) *Чудех се дали се е вразумил след толкова време, или нещата са се задълбочили.* (Г.Г.)

Питао сам се да ли се уразумио после толико времена или су се ствари продубиле.

- (15) Дали това **се е въртяло** в главата му, докато **е стоял** в онази софийска нощ пред празната витрина с висящата гола крушка? (Георги Господинов)

Да ли му **се то въртелo** по глави док **је** оне софијске ноћи **стајао** испред празног излога са обешеном голом сијалицом?

- (16) Но да видим как **са викали** на нешто, което е яко, какъв **е бил** жаргонът, по кои актьори **са примирали** всички, чии плакати **са висели**, домакински списания, програмата на телевизията, прогнозата за времето, течението на „Огоньок“ от тази година. Колко **са стрували** броколите и картофите, ладата на Изток и пежото на Запад. От какво **са умирали** хората и за какво **са се карали** вечер в спалните. (Георги Господинов)

Али, треба да видимо како **су тада називали** нешто што је кул, какав **је био** жаргон, за којим глумцима **су сви умирали**, чији **су се постери лепили**, које су часописе куповале домаћице, какав је био ТВ програм, временска прогноза, шта је било најактуелније за Огоњок те године. Колико **је коштао** броколи а колико кромпир, лада на Истоку а пежо на Западу. Од чега **су људи умирали** и око чега **су се ноћу свађали** у спаваћим собама.

3.3. Конклузив за т.нар. слабо знание (широко распространена чужда информација, представена като собствено субективно тврдение)

В сьвременния български език конклузивът се използва често, когато се представят исторически факти, които са распространени в дадена общност. В този случай авторът на изказването не е свидетел на случилото се. Но распространените като общо знание факти, събития, действия са преминали във фонда от лични знания на автора на изказването и той ги изразява като свое собствено тврдение. Р. Ницолова представя тези случаи като „слабо знание“ на говорещия (Nitsolova 2008). За тези случаи преди авторката пише Г. Герджиков (Gerdzhikov 1977), а в наши дни и М. Москова в докторската си дисертация, посветена на конклузива в сьвременния български език (Moskova 2021). В (17) и (18) откриваме точно този случай на слабо знание на автора на изказването. Става въпрос за минали събития, на които говорещият не е бил свидетел. На български език има конклузивен аорист – *са тръгнали* в (17), а в (18) конклузивен аорист *не са се трогнали* и конклузивен имперфект *се е записвало*. В сръбския превод са употребени перфектни форми, заместили имперфекта и аориста.

(17) *И Брехт от 1925-а, и Морисън от 1969-а са тръгнали след смъртта.* (Георги Господинов)

И Брехт из 1925., као и Морисон из 1966. следили су траг смрти.

(18) *Глетчерите на Северния полюс не са се трогнали много заради 30-годишната война. Но всичко се е записвало в тях, в леда и вечно замръзналата земя.* (Георги Господинов)

Глечери на Северном полу нису се много потресли због тридесетогодишњег рата. Али је све у њима записано, у том леду и вечно залеђеној земљи.

3.4. Конклузив в подчиненото изречение, непряката реч, когато има не умозаключително значение, а служи за предаване на косвена информација

Една от най-интересните употреби на конклузива в съвременния български език откриваме в подчиненото изречение в непряката реч, когато във въвеждащото изречение е употребен глагол за речева дейност, който информира, че става дума за препредаване на чужда реч. За тези употреби пише Г. Герджиков още през осемдесетте година на XX в. (Gerdzhikov 1977), след това Кр. Алексова (Aleksova 2016) и М. Москова (Moskova 2021). В плана на неминалото в субстратното изказване (т.е. ако то съдържа сегашно време, перфект, бъдеще време, бъдеще предварително време) съществува конкуренция между предаването на това субстратно изказване в непряката реч с индикативни и с преизказни форми, напр. *Иван каза, че Петър заминава/заминал*. Ако в непряката реч е употребен ренаратив, то тогава се получава натрупване на лексикален показател за чужда реч (глагол за речева дейност) и граматически показател за същото – ренаратив. Съчетаването на лексикални и граматически средства води до получаването на ефект на подчертаване на факта, че се предава чужда реч, а може да има изразено непоемане на отговорност за достоверността на предаваната чужда информация, дезангажиране с надеждността ѝ. Затова, когато стремежът е към по-неутрално предаване на чуждата реч, се използват в непряката реч индикативни и ренаративни форми. Само че в плана на миналото (при аорист, имперфект, плюсквамперфект, бъдеще време в миналото, бъдеще предварително време в миналото) не е възможно в непряката реч да бъдат употребени индикативни минали форми, защото те носят признака *свидетелственост*, който влиза в противоречие с глагола за речева дейност, с който се предава чужда реч. Всъщност възможно е само ако говорещият предава собствено субстратно изказване. Наблюдават се обаче, при това нередко, случаи, в които при стремеж към по-неутрално предаване на чуждата информация се явяват конклузивни форми вместо

ренаратива, напр. *Иван каза, че Петър е щял да заминава/щял да заминава* (конклузив/ренаратив). Тези конклузивни нямат умозаключителна семантика. Те изразяват един интегрален признак – *индиректна информация*. Това е общият признак на конклузива и ренаратива. Възщност той е съществувал в историята на граматикализацията на българската евиденциалност, когато е съществувал само един косвен евиденциал и с него се изразявало и умозаключение, и предаване на чуждо изказване (вж. повече у Gerdzhikov 1984).

В примери (19) и (20) се наблюдава именно конклузив *вм.* ренаратив в непряката реч. Целенасочено са избрани примери в 3 л., ед. ч. и мн. ч., защото именно в тях се различават конклузивът (задържа спомагателния глагол *съм*) и ренаративът (с изпуснат спомагателен глагол *съм*). В (19) е употребено *е носил*, като неправилно имперфектното причастие *носел* е заменено с *носил*, което е честа грешка. Трябва да бъде употребена формата *е носел*, което е конклузивен имперфект. След това отново се явява конклузив – *са останали*, което е конклузивен аорист. В двата случая в сръбския превод откриваме перфект: *је носио*, *су остале*. Тъй като контекстът ясно показва, че в първия случай трябва да се употреби имперфект, а във втория – аорист, то можем да потвърдим чрез конкретни примери, че сръбският перфект е изместил и имперфекта, и аориста.

(19) *Нищо няма да иска от тях, само да ги види, да им каже, че ги е носил цял живот в главата си (искаше да каже сърцето си, но му се стори сантиментално) и само те са останали накрая.* (Георги Господинов)

Од њих неће тражити ништа, само да их види и каже им да их је читавог живота носио у глави (хтео је да каже у срцу, али му се учинило сентименталним) и да су на крају само оне и остале.

(20) *Тя заяви, че го е видяла по-късно...* (Агата Кристи)

Тврдила је да га је видела касније...

3.5. Конклузив *вм.* индикатив за собствено субективно твърдение

Могат да бъдат посочени и транспонирани употреби на конклузива в съвременния български език. Това са случаи, в които говорещият има свидетелска позиция в миналото и е напълно подходящо тогава да се използват индикативни минали форми. Само че говорещият с цел да подчертае субективния характер на информацията, да покаже експресивно, че това е субективно лично преживяване, използва конклузив *вм.* индикатив. За тези употреби пише първо Г. Герджиков (Gerdzhikov 1977), след това Кр. Алексова (Aleksova 2016), а в последно време и М. Московска (Moskova 2021). В (21), (22) и (23) се съдържа свидетелска информация за действия

в миналото. Интересното в (21) на български език е употребата на бъдеще време (*ще седя*), което е използвано вместо имперфекта. Това е предадено на сръбски език със сегашно историческо време *седим, уморан съм, нема, гледам, дугујемо*. Конклузивните аористни форми *дошъл съм* и *взел съм* са предадени на сръбски с перфект, който изразява аористна семантика.

(21) *На един друг 1 септември ще седя на тревата в Брајант Парк, крџчмата на 52-ра отдавна я няма, дошъл съм току-що от Европа и уморен (душата има също свой джетлаг) ще гледам лицата на хората. Взел съм си томчето на Одън, все пак си дължим ритуала.* (Георги Господинов)

Једног другог 1. септембра седим на трави у Брајант парку, кафане у Педесет другој одавно нема, тек сам стигао из Европе и уморан сам (јер и душа има свој џетлег) и гледам људска лица. Узео сам Оденову невелику књигу – још увек себи дугујемо да се држимо ритуала.

В (22) конклузивите имперфектни форми *виждам* и *запрашам* са употребени вместо имперфектните инфикативни форми, за да се подчертае субективното лично преживявање. Те са предадени на сръбски от ново с перфект *сам видео, одлагао сам*, които според нас са заменили имперфекта.

(20) *Виждам ова картина стотици пъти, запрашам ја нејде в мазето на сознанието си и сега ја изплува пред очите ми како призрак, от онези, кои-то обаче знаеш, че са от плът и крџв и нема да се рассејат, ако прокараш рџката си през тях.* (Георги Господинов)

Ту слику сам видео стотину пута, одлагао сам је негде у подрум свести и сада ми је попут духа изашла пред очима. Али то је она врста духова за које знаш да су од крџви и меса и да неће ишчезнути ако руком прођеш кроз њих. И, у том смислу, ако су они заиста прави, онда си ти дух.

С цел да се предаде експресивно лично преживявање на свидетелски събития в миналото в (23) в българския текст е използван конклузивният имперфект *излизали сме*. Той също е предаден на сръбски език с перфект *излазили смо*, който е заменил имперфекта за повтарящи се действия.

(23) *Помня как, дребни деца, излизали сме през летните звездни вечери на двора, где то се тџмнееха чешмири.* (Йордан Йовков)

Сећам се – као мала деца, излазили смо за време летњих звезданих вечери у двориште, где су се црнели шимшири.

3.6. Адмиративни конклузивни употреби

Конклузивът в съвременния български език има и употреби, в които се изразява учудващо умозаключение. Собствените представи на говорещия се разминават с реалността и това поражда учудването му. А може и говорещият въобще да не е очаквал нещо и то да го изненадва. Тогава се използва според нас конклузив в употреби, които са получили термина *адмиратив*. За тях пише Г. Герджиков (Gerdzhikov 1984), а след това подробно и Кр. Алексова (Aleksova 2003). Именно адмиративни употреби на конклузива откриваме в (24) – *е било*. Адмиративността се носи в контекста и от *виж ти*. И тази адмиративна употреба е предадена с перфект на сръбски – *је био*, а адмиративността се носи от израза *види ти то*. В (24) има на български език адмиратив със запазен спомагателен глагол *съм* – *е било*, но това е по-редкият случай, но той е много показателен за факта, че не става дума за транспозиция на преизказни форми без спомагателен глагол *съм*, както смята Р. Ницолова (Nitsolova 2008).

(24) *Виж ти, и през 68-ма на днешната дата е било четвъртък, каза той, поглеждайки към стенния календар на PanAm Airlines с фотомодели от различни континенти.* (Георги Господинов)

Види ти то, и шездесет осме на данашњи датум је био четвртак, рекао је гледајући у зидни календар Пан Ам Ерлајнса са фотомоделима са различитих континента.

Пример (25) е интересен с преводното съответствие на сръбски език – сегашно време (*се бави*), на българския адмиратив *се занимавал*. Това преводно съответствие много добре подхожда на факта, че в българския език всъщност е употребено конклузивно сегашно време в адмиративна употреба.

(25) *А като стана дума за мавзолея, как ти се стори вчера манифестацията? Всъщност... моята компания стои зад... постановката, добави скромно той. Ето значи с какво се занимавал моят стар приятел Демби.* (Георги Господинов)

А, кад смо већ код маузолеја, како ти се чини јучерашња манифестација? У ствари... моја компанија стоји иза... приредбе, скромно је додао. Ето чиме се бави мој стари пријатељ Демби.

4. Заключение

Междуезиковата асиметрия в областта на граматичната категория евиденциалност, включваща индикатив, конклузив, ренаратив и дубитатив, присъща на разглежданата езикова двойка, се характеризира с липса

на граматикализирана евиденциалност (конклузив, ренаратив и дубитатив) в сръбския език. Освен това в българския език времената от миналия план (аорист, имперфект, плусквамперфект, бъдеще време в миналото и бъдеще предварително време в миналото) изразяват в индикатива свидетелска позиция на автора на изказването. От друга страна, в рамките на индикатива съществуват глаголни форми, които се отличават с формално съответствие и с различна функция и честотност в разглежданата двойка близкородствени езици. В този смисъл основният извод от направения анализ е, че сръбският перфект е най-често срещано преводно съответствие на българския конклузив. Това е така, защото перфектът в сръбския език е разширил своята употреба за сметка на аориста, имперфекта и плусквамперфекта. Резултатите от направения анализ показват, че перфектът се явява преводно съответствие на различните употреби на разглеждания евиденциал в произведенията на български език – умозаключение в широк и тесен смисъл, конклузив във въпросителни изречения с нюанс на несигурност, колебание, конклузив за т.нар. слабо знание, конклузив в подчинено изречение за предаване на косвена информация, транспонирана употреба или за адмиративна употреба. Причината за това е фактът, че в сръбския език перфектът е запазил инференциалното си значение, както в други езици, за разлика от българския, в който това значение е дало началото на евиденциалността.

Конклузивът като индиректен евиденциал често е съпътстван от лексикални средства (модални наречия и изрази), които заедно с перфекта са носители на конклузивната семантика в преводния език, напр. *вероятно, очевидно, као да, мора бити* и др., а при изразяване на собствено умозаключение се употребяват модални и други глаголи, носители на съответната семантика. Интересно е впрочем, че въз основа на разгледания корпус за изброените лексикални средства не може да се твърди, че се използват повече, отколкото в разгледаните български текстове. Това ни навежда на мисълта, че в бъдещи изследвания корпусът трябва да бъде разширен с други български произведения, преведени на сръбски език, както и със сръбски произведения, налични в превод на български език, както и да се разгледа широкият контекст, който също може да бъде носител на конклузивната семантика. Резултатите от изложената в статията проблематика се отличават с приложимост в обучението на бъдещи преводачи, както и в обучението по български език в Сърбия и по сръбски език в България, но остават важен и на този етап недостатъчно разглеждан въпрос на славянското съпоставително езикознание и на преводознанието.

ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСОВА, Кр., 2003. *Адмиративът в съвременния български език*. София: СЕМА РИШ, 2003, ISBN 9548021242.
- АЛЕКСОВА, Кр., 2016. Конклузивът и неговите употреби в съвременния български език. *Електронно списание LiterNet*, 07.10.2016, № 10 (203), ISSN 1312-2282.
- ГЕРДЖИКОВ, Г., 1977. Една специфична глаголна категория в съвременния български език (Категорията “ангажираност на говорещия с изказването на действието”). *Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологии*. Т. 69, 1977, 2, 5–68, ISSN 0081-1831.
- ГЕРДЖИКОВ, Г., 1984. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София: Наука и изкуство, 1984.
- ДАВИТКОВ, И., 2016. *Грамматични трансформации при художествен превод (сръбско-български паралели)*. Димитровград: Народна библиотека „Детко Петров“; София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2016, ISBN 978-86-84145-54-5.
- КУЦАРОВ, И., 2007. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2007, ISBN 978-954-423-376-1.
- ЛАШКОВА, Л., 2005. *Сърбо-хърватска граматика*. София: Издателска къща „Емас“, 2005, ISBN 9548793903.
- МАКАРЦЕВ, М., 2014. *Евиденциалност в пространстве балканского текста*. Москва, Санкт-Петербург: Нестор-История, 2014, ISBN 978-5-7576-0271-4.
- МОСКОВА, М., 2021. *Конклузивът в съвременния български език*. Дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“, София, ръкопис, 2021.
- НИНОВА, Г., 2016. *Генезис и семантика на адмиратива в български и албански*. (Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“). (последно посетен 12.03.2024), https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/content/download/161390/1147679/version/1/file/Avtoreferat_G.Ninova.pdf&ved=2ahUKEwjQxvKdwZyGAXUjBNsEHb6HARQQFnoECBQQAQ&usg=AOvVaw3ZN4LTbY1kYpk-R0AYeVfW.
- НИЦОЛОВА, Р., 2007. Модализованная эвиденциальная система болгарского языка. В: Храковский, В., отг. ред. *Евиденциалност в языках Европы и Азии*. Санкт-Петербург: Наука, 2007, с. 107–197, ISBN 978-5-02-026530-2.
- НИЦОЛОВА, Р., 2008. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008, ISBN 9789540727387.
- СТЕВАНОВИЋ, М., 1989. *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). Т. II. Синтакса. (четврто издање)*. Београд: Научна књига, 1989, ISBN 86-23-70047-3.
- ТЪРПОМАНОВА, Е., 2015. *Евиденциалност в балканските езици: български и албански*. София: ИК „Ни плюс“, 2015, ISBN:978-954-9464-12-2.

REFERENCES

- ALEKSOVA, Kr., 2003. *Admirativat v savremennia balgarski ezik*. Sofia: SEMA RSh, 2003, ISBN 9548021242.
- ALEKSOVA, Kr., 2016. Konkluzivat i negovite upotrebi v savremennia balgarski ezik. *Elektronno spisanie LiterNet*, 07.10.2016, № 10 (203), ISSN 1312-2282.
- DAVITKOV, I., 2016. *Gramatichni transformatsii pri hudozhestven prevod (srabsko-balgarski paraleli)*. Dimitrovgrad: Narodna biblioteka „Detko Petrov“; Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 2016, ISBN 978-86-84145-54-5.
- GERDZHIKOV, G., 1977. Edna spetsifichna glagolna kategorija v savremennia balgarski ezik (Kategoriyata “angazhiranost na govoreshtia s izkazvaneto na deystvieto”). *Godishnik na Sofiyskia universitet, Fakultet po slavyanski filologii*. T. 69, 1977, 2, 5–68, ISSN 0081-1831.
- GERDZHIKOV, G., 1984. *Preizkazvaneto na glagolnoto deystvie v balgarskia ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1984.
- KUTSAROV, I., 2007. *Teoretichna gramatika na balgarskia ezik. Morfologia*. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“, 2007, ISBN 978-954-423-376-1.
- LASHKOVA, L., 2005. *Sarbo-harvatska gramatika*. Sofia: Izdatelska kashta „Emas“, 2005, ISBN 9548793903.
- MAKARCEV, M., 2014. *Jevidencial'nost' v prostranstve balkanskogo teksta*. Moskva, Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 2014, ISBN 978-5-7576-0271-4.
- MOSKOVA, M., 2021. *Konkluzivat v savremennia balgarski ezik*. Disertatsionen trud za prisazhdane na obrazovatelnata i nauchna stepen „doktor“, Sofia, rakopis, 2021.
- MRAZOVIĆ, P., VUKADINOVIĆ, Z., 2009. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009, ISBN 9788675431879.
- NICOLOVA, R., 2007. Modalizovannaja jevidencial'naja sistema bolgarkogo jazyka. V: Hrakovskij, V., otg. red. *Jevidencial'nost' v jazykah Evropy i Azii*. Sankt-Peterburg: Nauka, 2007, s. 107–197, ISBN 978-5-02-026530-2.
- NICOLOVA, R., 2008: *Balgarska gramatika. Morfologia*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 2008, ISBN 9789540727387.
- NINOVA, G., 2016. *Genezis i semantika na admirativa v balgarski i albanski*. (Avtoreferat na disertatsia za prisazhdane na obrazovatelnata i nauchna stepen „doktor“). (posledno poseten 12.03.2024).] https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/content/download/161390/1147679/version/1/file/Avtoreferat_G.Ninova.pdf&ved=2ahUKEwjQxvKdwZyGAXUjBNsEHb6HARQQFnoECBQQAQ&usq=AOvVaw3ZN4LTbYIkYpk-R0AYeVfW
- STEVANOVIĆ, M., 1989. *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma)*. T. II. *Sintaksa. (četvrto izdanje)*. Beograd: Naučna knjiga, 1989, ISBN 86-23-70047-3.
- TARPOMANOVA, E., 2015. *Evidentsialnost v balkanskite ezitsi: balgarski i albanski*. Sofia: IK „Ni plus“, 2015, ISBN:978-954-9464-12-2.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

Господинов, Г. *Времеубежище*. София: Жанет 45, 2020.

Господинов, Г. *Временско склониште*. Београд: Геопоетика, 2023.

Пантић, М., Дончева, Д. *Бугарска књижевност: хрестоматија*. Београд: Филолошки факултет; Ниш: Братство, 2007.

Кристи, А. *Убийство в „Ориент експрес“*. София: Фар, 1991.

Кристи, А. *Убийство у Оријент-експресу*. Београд: Народна књига, 2004.

SERBIAN TRANSLATION EQUIVALENTS OF THE BULGARIAN CONCLUSIVE

Prof. Krasimira Aleksova, D.Sc.
Sofia University “St. Kliment Ohridski”,
Assoc. prof. Ivana Davitkov, PhD.
University of Belgrade, New Bulgarian University

The article presents the meaning and forms of the conclusive in modern Bulgarian as one of the four evidentials together with the indicative, renarrative and dubitative. In works published in Bulgarian and in Serbian by the same author, translation equivalents of the Bulgarian conclusive in the Serbian language are sought. The main hypothesis is that the Bulgarian conclusive will be rendered in Serbian mostly via lexical means as indicators of inference and the perfect, which has taken over the functions of the past tenses. In the article, patterns of usage of the Bulgarian conclusive are extracted with and their translation equivalents in the Serbian language are analysed, on the basis of which generalizations are made and conclusions are drawn.

Key words: Modern Bulgarian, conclusive, translation equivalents, Serbian

Prof. Krasimira Aleksova, D.Sc.

ORCID: 0000-0003-3205-9958

Department of Bulgarian

Sofia University St. Kliment Ohridski

Sofia, Bulgaria

e-mail: krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

Assoc. prof. Ivana Davitkov, PhD

ORCID: 0000-0003-3697-4029

Department of Philology, Belgrade University

Belgrade, Serbia

New Bulgarian University

Sofia, Bulgaria

e-mail: ivadavitkov@gmail.com